

UNUTULMUŞ BİR COĞRAFYA EKOLÜ: BELH COĞRAFYA OKULU*

*Ali Ekber GÜLERSOY***

ÖZET

İnsan, varoluşundan günümüze doğal-beşeri mekânı anlamaya, resmetmeye ve tasvir etmeye çalışmıştır. Sümerlerden Mısırlılara, Fenikelilerden Yunanlılara giderek zenginleşen coğrafi bilgi birikim süreci, Strabon'la daha da gelişmiştir. Bu birikim üzerine inşa edilen İskenderiye Coğrafya Okulu Batlamyus gibi önemli coğrafyacılar yetiştirmiştir. Müslümanların Mısır'ı fethinden sonra bu okul, İskenderiye'den Antakya'ya nakledilmiştir. Antakya'daki Eskül Okulu'nun kapanmasıyla söz konusu okulun bazı din ve bilim adamları Harran'a gelmiştir. Harran Okulu'nda Yunan, İran ve Hint kültüründen yapılan tercümelerle İslam Dünyası, coğrafyayla yakından ilgilenmeye başlamıştır. Harran Okulu'nun eski önemini yitirmeye başlamasıyla IX. yüzyılın ortalarında Irak'ta tasviri "Irak Coğrafya Okulu" ortaya çıkmıştır. Bu sürecin devamı niteliğindeki Endülüs Coğrafya Okulu ise Belh Coğrafya Okulu'yla aynı zaman diliminde gelişmeye başlamış ve onunla etkileşim içerisinde olmuştur. Her iki okul İslam Bilim Dünyası'nın altın çağına önemli katkılarda bulunmuştur. Irak Coğrafya Okulu'nun ardından X. yüzyılın ilk yarısında günümüzde Afganistan sınırları içerisinde yer alan Belh şehrinde, Belhî (850-934) tarafından bir bölgesel coğrafya okulu kurulmuştur. İslam ülkelerini iklim bölgelerine ayıran Belh ekolü, beşeri coğrafyaya da yeni bir yön vermiş, evrensel beşeri coğrafya anlayışının temellerini atmıştır. Buna ek olarak Belh coğrafyacıları, coğrafi gerçekleri Kur'an ve hadislerdeki kavramlarla açıklamışlardır. Bu okulun ilk temsilcisi Belhî'nin öğrencisi İstahrî (X. yüzyıl) olup, ilk kez İslam ülkelerinin iklim haritalarını çizerek, diğer İslam coğrafyacıları arasında özgün bir konuma sahip olmuştur. Belh Coğrafya Okulu'nun ikinci önemli ismi, İbn Havkal (Ölümü 977), mekânsal bağlamlarla zamansal süreçlerin kendisine özgü bir biçimde ilişkilendirmiştir. Belh Coğrafya Okulu'nun en parlak coğrafyacısı, Makdisî (Ölümü 1000) olup, önceki Belh coğrafyacılarının aksine, yazdıklarının tümünü kendi deneyimlerine dayandırmış ve Alois Sprenger tarafından "yaşamış en büyük coğrafyacı" olarak nitelenmiştir. Belh Coğrafya Okulu, XIII. yüzyılın ilk çeyreğinde yaşanan işgaller sonrasında eski önemini yitirmiştir. Avrupalıların Endülüs ve Belh coğrafya okulları aracılığıyla Müslümanlardan edindiği coğrafi birikim, kıta Avrupası'nın gelişmesinde ve Coğrafi Keşiflerin gerçekleşmesinde dolaylı olarak etkili olmuştur. Böylesi önemli özelliklere sahip bir

*Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

** Yrd. Doç. Dr. Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi Sosyal Bilimler Eğitimi Anabilim Dalı, El-mek: gulersoy74@gmail.com

okulun yeniden hatırlanması ve bu okulun deneyimlerinden yararlanarak geleceğe ışık tutacak çalışmalar yapılması temennimizdir.

Anahtar Kelimeler: Belh Coğrafya Okulu, Belh Coğrafyacıları, Bölgesel Coğrafya, Evrensel Beşeri Coğrafya.

A FORGOTTEN GEOGRAPHY SCHOOL: THE BALKHI SCHOOL OF GEOGRAPHY

ABSTRACT

Human has tried to understand, picture and depict natural-human place from his/her existing to today. Ever-getting rich from Sumerians to Egyptians, and Phoenicians to Greeks, the process for geographical accumulation of knowledge progressed further with Strabon. Alexandrian School of Geography which was built upon this accumulation of knowledge raised important geographers like Ptolemy. This school was moved from Alexandria to Antioch after Muslims had conquered Egypt. Upon closing the Eskul School in Antioch, some religious men and scholars of the said school came to Harran. By translations which had been made from cultures of Greek, Persia and India in Harran School, Islamic World started to take a close interest in geography. With starting to lose significance of Harran School, the descriptive "Iraqi School of Geography" appeared in the middle of 10th century in Iraq. As for Andalusian School of Geography which was a follow-up of this process started to develop in the same period of time with Balkhī School of Geography, and was in interaction with it. Both schools made significant contributions to the golden age of Islamic-World Science. After Iraqi School of Geography, a regional school of geography was established by Balkhī (850-934 AD) in the first half of 10th century in Balkhī city within which is the boundaries of Afghanistan at the present time. Balkhī School which had divided Islamic countries into climatic zones steered human geography in a new direction as well, and laid the foundations of understanding of universal human geography. Addition to this, Balkhī geographers explained the geographical facts with concepts in the Koran and Hadith. The first representative of this school was Istahrī (10th century) who was student of Balkhī, and he possessed a special place amongst other Islamic geographers, by mapping climate maps of Islamic countries for the first time. Ibn Hawkal (d.977), second important person of Balkhī School of Geography, associated spatial contexts to temporal progresses in his own unique way. The most glorious geographer of Balkhī School of Geography was al-Maqdisī (d. 1000), and contrary to Balkhī geographers, he based the whole of what he wrote on his own experiences and was described as "the greatest geographer who ever lived" by Alois Sprenger. Balkhī School of Geography lost its former significance after occupations which had been experienced in the first quarter of 8th century. Geographical accumulation of knowledge that Europeans obtained from Muslims through Andalusian and Balkhī schools of geography had indirectly influence on developing the continental Europe and occurring Geographical Explorations. Our wish is that a school with such these important features is remembered

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/11 Fall 2014

again, and that studies which would shed light on the future are carried out, by making benefit from experiences of this school.

Key Words: Balkhī School of Geography, Balkhī Geographers, Regional Geography, Universal Human Geography.

1. Giriş

İnsan, varoluşundan günümüze doğal ve beşeri mekânı anlamaya, resmetmeye ve tasvir etmeye çalışmıştır. Nitekim günümüzden 4714 yıl öncesinde Sümerler tuğla üzerine bir dünya haritası resmetmişler, bu bilgiler ışığında Mısırlılar da 3614 yıl evvel papirüs kâğıt üzerinde bir altın madeni haritası yapmışlardır. Fenikelilerle birlikte ilerleyen deniz ticareti, coğrafi bilgilerin zenginleşmesini sağlamış, Yunanlılar ise Tales (M.Ö. 636-546), Pythagoras (M.Ö. 570-495), Herodot (M.Ö. 484-426) ve Aristoteles (M.Ö. 384-322) gibi bilim adamlarıyla coğrafi bilgi birikim sürecine katkılarda bulunmuşlardır. Strabon (M.Ö. 64-M.S. 21) ise Anadolu'yu da içeren ve 17 kitaptan oluşan "Geografika" adlı eseriyle coğrafyanın gelişiminde önemli bir kilometre taşı olmuştur (Atalay vd., 1991: 14-15; Siddiği, 1995: 9; Tümertekin ve Özgüç, 2000: 26-40; Özgen, 2010: 9-10).

Bu birikim üzerine inşa edilen İskenderiye Coğrafya Okulu, Eratosthenes (M.Ö. 279-195) tarafından kurulmuş ve asıl gelişimini Makedonya'nın yıkılmasından sonra Atina'daki bilgilerin Mısır'a gitmeleriyle gerçekleştirmiştir. Bu ekolden yetişen Batlamyus (90-168) sekiz binden fazla yerin dünya üzerindeki konumunu hesaplamıştır. Müslümanların Mısır'ı fethinden sonra bu okul, İskenderiye'den Antakya'ya (Eskül Okulu) nakledilmiştir. İskenderiye okulunun devrini tamamlaması, Antakya'daki Eskül Okulu'nun kapanmasıyla bu okulun bazı din ve bilim adamları Mütevekkil (847-861) döneminde Harran'a gelmiştir. İlk Çağ'dan beri varlığı bilinen ve miladi 718-913 tarihleri arasında bilim ve sanatta doruk noktaya ulaşan Harran Okulu'nda Yunan, İran ve Hint kültüründen yapılan tercümelemlerle İslam Dünyası, coğrafyayla yakından ilgilenmeye başlamıştır (Siddiği, 1995: 9; Marulcu, 2002: 12-21; Ekinci, 2006: 17). Harran Okulu'nun eski önemini yitirmeye başlamasıyla IX. yüzyılın ortalarında Irak'ta tasviri "Irak Coğrafya Okulu" ortaya çıkmıştır. Bu okulun en önemli temsilcileri İbn Hurdazbih, Ya'kubî, Mes'ûdî, İbnu'l-Fakih, İbn Rüsteh ve Kudame b. Ca'fer olup, eserlerinde "Ekümenik/Yaşanabilir Dünya'yı bir bütün olarak ele alarak bir dünya tasnifine ve tasvirine yönelmişlerdir (genel ve tasvirî coğrafya). Başka bir deyişle bu ekolün temsilcisi olan yazarlar, Dünya'nın yaşanabilir kısmını bir bütün olarak ele alıp ülkelerin tamamı hakkında bilgiler vermişlerdir. Irak Coğrafya Okulu'nda yetişen İbn Hurdazbih, İslâm dünyasında eserinde Dünya'yı ilk kez tarif eden bilim insanıdır (Gümüştü, 1999: 334-335; Ağarı, 2007: 169-178). Sözü edilen eserlerde coğrafi bilgiler astronomi, matematik, felsefe ve seyahat bilgileriyle karışık şekilde aktarılmıştır (Varol, 2009: 61-62).

Belh Coğrafya Okulu'yla aynı zaman diliminde gelişmeye başlayan ve İslam coğrafyasının batısını temsil eden Endülüs, Bağdat merkezli Doğu İslam dünyasından geri kalmamış, hatta bazı noktalarda daha da ileri noktalara ulaşmıştır (Varol, 2009: 61-62). Bu çerçevede, Belh ve Endülüs coğrafya okullarının aynı zaman diliminde etkileşim içerisinde olduğunu söylemek mümkündür.

2. Belh Coğrafya Okulu

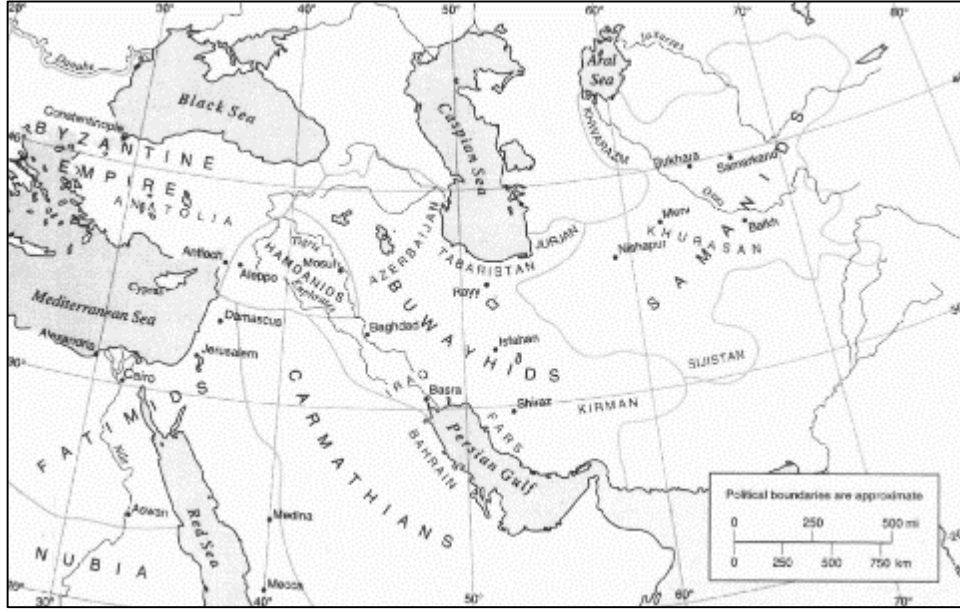
Irak Coğrafya Okulu'nun ardından X. yüzyılın ilk yarısında günümüzde Afganistan sınırları içerisinde yer alan Belh (Bactria, Balkhi) şehrinde bir bölgesel coğrafya okulu ortaya çıkmıştır (Şekil 1). Horasan Bölgesi'nde doğu-batı yönünde bir geçiş noktasında yer alan Belh, söz konusu dönemde "Şehirlerin Anası" olarak nitelendirilmiş ve stratejik açıdan bir hayli önem kazanmıştır. Nitekim İslam öncesinde farklı din, kültür ve etnik kimliklerin havzası olan şehir, İslamlaşmadan sonra da bu özelliğini sürdürmüştür. Belh şehri, tarihi süreçte İslam bilim ve kültür

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/11 Fall 2014

tarihine önemli katkılarda bulunmuştur (Bevens, 1988: 25-27; Gümüşçü, 1999: 334-335; Mahti, 2011: 1).

Şekil 1. Belh Coğrafya Okulu zamanında İslam dünyası referans haritası (P. M. Holt, Ann K. S. Lambton, and Bernard Lewis, 1970'e göre Tibbets, 2008: 109).

Belh Coğrafya Okulu'nun yazarları, dünya tasvirinden çok, İslâm ülkelerinin coğrafyasını geniş ve ayrıntılı bir şekilde ele almışlardır. Bu durum, fetihlerle ve kavimlerin İslamiyet'i kabulüyle genişleyen İslâm coğrafyasının özelliklerinin detaylı bir şekilde bilinmesi gerekliliğiyle ilgili olmalıdır. Söz konusu süreç, eski eğilimlerden ayrılma ve bölgesel coğrafyaya geçiş olarak nitelendirilmektedir. (Bevens, 1988: 25-27; Gümüşçü, 1999: 334-335; Ağarı, 2007: 170). Bazı araştırmacılar, bu süreci yeni bir beşeri ve tarihî coğrafya ekolü olarak değerlendirmektedir (Sezgin, 2008: 3).

Şekil 2. Ebû Zeyd el-Belhî (850-934).

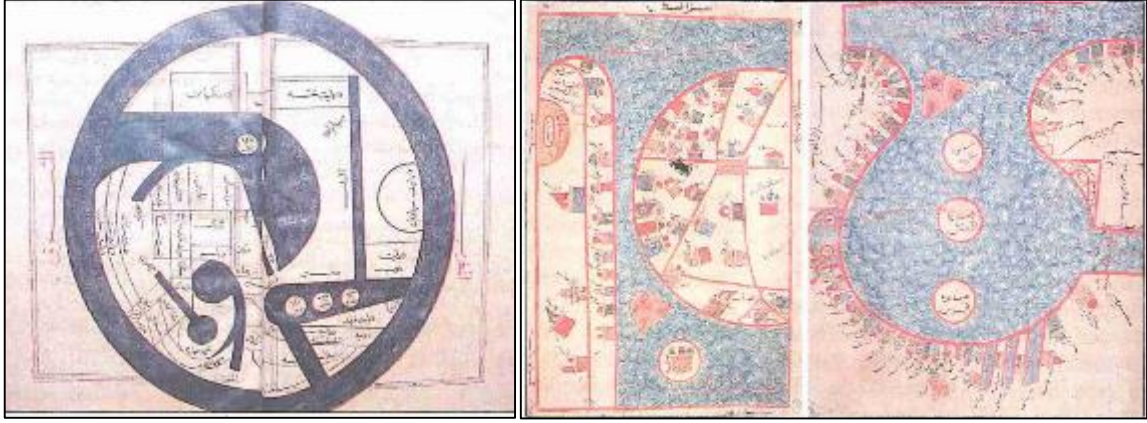
Şekil 3. el-İstahrî (X. Yüzyıl).

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/11 Fall 2014

Belh Coğrafya Okulu'nun kurucusu doğa filozofu ve coğrafyacı Ebû Zeyd Ahmed b. Sehl el-Belhî'dir (850-934). Bağdat'ta filozof Kindî'den ders alan Belhî (Şekil 2), Orta Asya'ya döndükten sonra "Suverü'l-ekalim" adıyla bilinen coğrafya kitabını yazmış, ömrünün son dönemlerinde de İslâm ülkelerinin çeşitli yerlerinin bölgesel haritalarını çizmiştir (920-921). Belhî'nin söz konusu eseri, takipçisi Makdisî tarafından "el-Emsile ve sûretü'l-arz" şeklinde tanımlanmıştır. Okula adını veren Belhî'nin sözü edilen eseri günümüze ulaşamamıştır. Nitekim Barthold, Belhî'nin kitabının Ebû Ca'fer el-Hâzin'in çizmiş olduğu haritaların bir açıklaması olduğunu ve haritaları onun çizmediğini iddia etmiştir. Her ne kadar Belhî'nin yazdığı zannedilen yazmaların İstahrî'ye ait olduğu belirlenmişse de, İstahrî'nin 930-933 arasında, yani Belhî'nin henüz hayatta olduğu bir dönemde yazdığı eserinin Belhî'nin çalışmasının genişletilmiş bir düzenlemesi olduğu şeklindeki De Goeje'nin görüşü hâlâ geçerlidir. Bunlar yanında Makdisî'nin İstahrî ve Belhî'nin eserlerinden alıntı yaptığı çeşitli kısımlardan zamanla Belhî'nin eserinin İstahrî'ninkinden ayırt edilemez hale geldiği açıkça anlaşılmaktadır (Bevens, 1988: 25-27; Ahmed, 1997: 50; Gümüşçü, 1999: 334-335; Bilgin, 2006: 36; Kaya, 2006: 24-35; Ağarı, 2007: 178; Sezgin, 2008: 3).

Şekil 4. Solda İstahrî'nin Mesâlikü'l-memâlik adlı eserindeki dünya haritası, sağda aynı eserdeki İspanya, Afrika ve Doğu Akdeniz'i gösteren haritalar (Ahmed, 1997: 52, 61).

Belh Coğrafya Okulu'nda yetişen coğrafyacılar, ilk kez İslâm ülkelerini iklimlere (bölge) ayırmışlar ve her iklimin ayrı bir haritasını çizmişlerdir. Merkezinde Mekke'yi gösterdikleri bir yuvarlak dünya haritası çizen Belh coğrafyacıları, Irak Coğrafya Okulu'nun aksine, genel olarak coğrafi gerçekleri Kur'an ve hadislerdeki kavramlarla açıklamışlardır. İslâm ülkelerini coğrafi bölgeler esasına göre taksim eden ve o bölgelerin haritalarını çizen Belh coğrafyacıları, coğrafi sınırları belirlenmiş ülke kavramını ilk kez kullanan Müslüman coğrafyacılar arasında yer almışlardır. Bu okulun ilk temsilcisi Ebû İshak İbrâhim b. Muhammed el-Fârisî el-İstahrî'dir (ölümü X. yüzyılın ikinci yarısı). X. yüzyılın ortalarında tamamladığı ve "el-İstahrî'nin Dünya Haritası" adını verdiği harita, Arap coğrafyasında "El-Belhi Ekolü" diye bilinen bir akım içinde yer alır. Bu dönemde ve sonrasında, El-Belhi Okulu haritalarının kervan güzergâhlarının (özellikle Farsça konuşulan alanlar için) tümünü göstermek için hazırlandığı tahmin edilmektedir (Özgüç ve Tümertekin, 2000: 43). Hint sınırına kadar Asya'nın çoğu bölgelerini ziyaret eden İstahrî (Kerhî), Batlamyus ekolünün etkisinin izlerine rastlanan ve genellikle şahsî gözlemlerine dayanarak yazdığı "Kitabü'l-Mesâlikü'l-Memâlik" adlı eserinde, İslam coğrafyacıları arasında kabul gören "Yedi İklim" anlayışının aksine, İslam ülkelerini 20 iklime¹ ayırmıştır (Şekil 3 ve 4). Ayrıca İstahrî, daha

¹ Arap bölgesi, İran Denizi (Fars Denizi ve Hint Okyanusu), Magrib (Kuzey Afrika) bölgesi, Mısır bölgesi, Şam bölgesi, Rum Denizi (Akdeniz), Cezîre bölgesi (Kuzey Mezopotamya), Irak, Huzistan, Fars toprakları, Kirman toprakları, Çin

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/11 Fall 2014

önceki İslam coğrafyacılarının çok az yer verdikleri, Türkler ve yaşadıkları bölgeleri hakkında ayrıntılı bilgiler vermiştir. İstahrî eserini yazış amacını şu şekilde açıklamıştır: “*Kitabımda yeryüzünün iklimlerini ülkelere göre anlatıyorum. Bu iklimleri anlatırken de yeryüzünün bölünmüş olduğu şekliyle yedi iklimi değil, İslâm beldelerini ve bu beldelerin şehirlerini ayrıntıları ile bu beldelere ait olan bütün işlerin taksim edilmesini kastediyorum. Zira her bir kıtayı münferit olarak ele aldım ve söz konusu iklimin konumunu anlatan müstakil bir harita yaptım. Sonra o iklimi çevreleyen mekânları, bitişiğindeki şehirleri, çok bilinen boş arazileri, denizleri, nehirleri ve bu iklim hakkında bilinmesi gerekli olan her şeyi anlattım. Ben gidilemeyen, okyanusun kapladığı bütün yeryüzü için bir harita yaptım. Bu haritaya bakan kişi zikrettiğimiz her iklimin yerini ve bu iklimlerin birbiriyle bitişikliğini ve her bir iklimin yeryüzündeki miktarını bilir ve hatta bu haritada yeryüzünün bütün iklimlerini ayrıntılarıyla gördüğünde o iklimin yerini bu haritadan anlar. Yeryüzü bir takım ülkelere bölünmüştür. Temel olarak dört adet ülke bulunmaktadır. Bunlar İranşehr, Rum, Çin ve Hind memleketleridir. Yeryüzü kuzey ve güney olmak üzere iki kısımdır. Eğer Çin sınırlarında ve okyanus kıyısında bulunan Haliç’ten başlayarak Endülüüs topraklarındaki ve yine okyanus kıyısındaki Haliç’e doğru bir bölme yaparsan yeryüzünü ikiye bölmüş olursun.*” Değiniilmesi gereken bir diğer nokta ise İstahrî’nin eserinin üçte birlik kısmında İran topraklarına değinmesidir. İstahrî, ilk kez İslam ülkelerinin iklim haritalarını çizerek, diğer İslam coğrafyacıları arasında özgün bir konuma sahip olmuştur (Bevens, 1988: 25-27; Ahmed, 1997: 53; Gümüüşçü, 1999: 334-335; Ağarı, 2006: 209-211; Ağarı, 2007: 179-189).

Şekil 5. İbn Havkal (Ölümü 977).

Şekil 6. Makdisî (Mukaddesî) (Ölümü 1000).

Belh Coğrafya Okulu’nun ikinci önemli ismi, İbn Havkal (Şekil 5) olarak bilinen Ebü’l-Kâsım Muhammed b. Havkal’dır. İbn Havkal, Kitâbü Sûretü’l-Arz (el-Mesâlik ve’l-memâlik) adlı eserini yaklaşık 977’de tamamlamıştır. Doğum ve ölüm tarihleri hakkında net bir bilgi olmayan İbn Havkal, genç yaşından itibaren coğrafyayla ilgilenmiş ve birçok memleketi (Sicilya, İspanya, Kuzey ve Kuzeydoğu Afrika gibi) ziyaret etmiştir. İstahrî’nin eserinden büyük ölçüde yararlanan İbn Havkal, Afrika ve İspanya hakkındaki bilgilere eklemeler yapmıştır. İbn Havkal, İslam dünyasının coğrafyasını tanımlamayı amaçlamasına rağmen, İslam dışı ülkeler hakkında da hiç de azımsanmayacak derecede değerli bilgiler aktarmıştır (Sezgin, 2008: 4). İslâm ülkelerini 22 ayrı

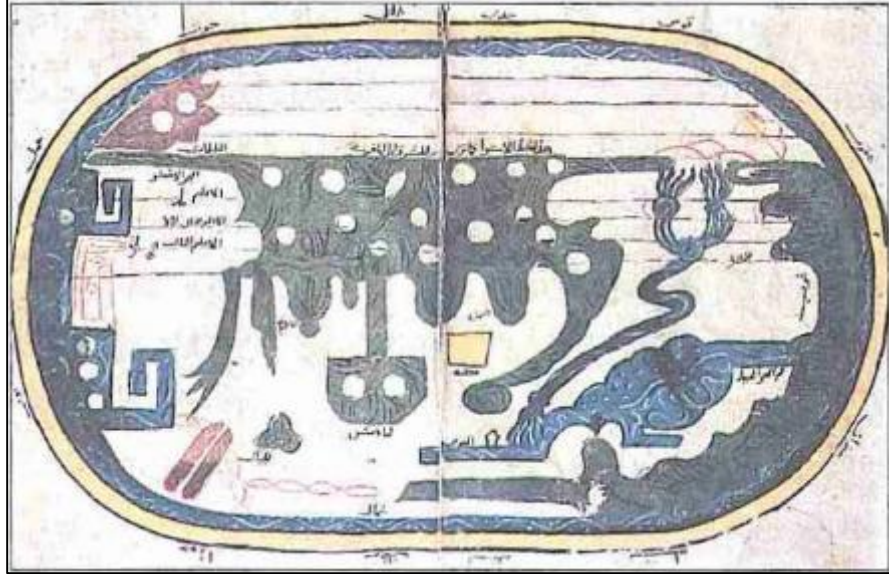
toprakları, Ermeniyeye, Azerbaycan ve Ran, Cibal (Kuzey Kafkasya), Deylem, Hazar Denizi, Horasan Kırsalı, Sicistan, Horasan, Maveraünnehir.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/11 Fall 2014

başlık² altında incelemiştir. İbn Havkal eserini yazış amacını şu şekilde açıklamıştır: “Kitabımı arzın şeklini, enlem ve boylam derecelerini, ülkelerin iklimlerini, yeryüzünün yerleşik olan ve olmayan kesimlerini, İslam beldelerini ve buralardaki şehirlerin ayrıntılarını anlatmak için yazdım. Bununla dünyanın yedi iklime taksim edilmesini kastetmiyorum. Kitabımda uzaklıkların bahsini anlattım. Şehirler bahsini bu konuyla ilgili bilinmesi gerekli olan şeyleri detaylıca ele anlattım. Bunu yaparken gidilmesi olanaksız olan Okyanus’un kuşatmış olduğu yeryüzünün bir haritasını çizdim. Zira bugüne kadar Kâziyan haritasından başka bunun bir haritası yoktur. Gerçi, kimi yerlerde bu harita ile uyummadığım yerler de bulunmaktadır. Anlatmış olduğum her iklimin yeri ve birbirine olan mesafesi bilinsin diye bu haritada her bölgenin yerini, enlem ve boylamını, daire, üçgen, dörtgen ve diğer şekillerden hangisine benzediğini, bir şehrin diğer bir şehir karşısındaki yerini, bu şehirlerin kuzeydeki ve güneydeki yerleri ile doğu ile batı arasındaki konumunu anlattım. Bu nedenle her bir iklimin yerini, konumunu ve mekânını anlamak için benim düzenlemiş olduğum haliyle haritaya bakması yeterlidir.” İbn Havkal, yine İstahrî’nin eserinde olduğu gibi dünyayı temel olarak dörde ayırmıştır. İbn Havkal, İstahrî’nin bazı haritalarını mükemmel bulurken, bazılarını ise eksik olarak değerlendirmiştir. Bu nedenle İstahrî’nin teklifi üzerine karışık ve eksik olan haritaların bazılarını yeniden çizmiştir. İbn Havkal’ın çizdiği haritalar (Şekil 7) İstahrî’nin çizdiklerine nazaran daha gelişmiş olarak kabul edilebilir (Bevens, 1988: 25-27; Ahmed, 1997: 53; Gümüşçü, 1999: 334-335; Ağarı, 2006: 211-212; Sezgin, 2008: 3). İbn Havkal’ın öne çıkan özelliği, bütün kitabında mekânsal bağlamlarla zamansal süreçlerin kendisine özgü bir biçimde ilişkilendirmesidir (Miquel 1967’ye göre Sezgin, 2008: 3-4). Değinilmesi gereken bir diğer nokta ise İstahrî ve İbn Havkal’ın çizdiği haritaların yoğun bir şekilde kullanılmasının Konrad Miller’i bir “İslam Atlası” hazırlamaya teşvik etmesidir (Miller 1926-1928’e göre Özgüç ve Tümertekin, 2000: 44).

Şekil 7. İbn Havkal’ın el-Mesâlik ve’l-memâlik adlı eserinde Mekke’yi ve ekvatoru gösteren dünya haritası (Ahmed, 1997: 53).

² Arap Bölgesi, İran denizi, Magrib Bölgesi, Endülüs Bölgesi, Sakaliyye Bölgesi, Mısır Bölgesi, Şam Bölgesi, Rum denizi, Cezîre Bölgesi, Irak Bölgesi, Huzistan Bölgesi, Fâris Bölgesi, Kirman Bölgesi, Sind Bölgesi, Ermenistan/Azerbaycan/ Rân Bölgesi, Cibâl Bölgesi, Deylem/ Taberistan Bölgesi, Hazar denizi, Horasan-Fâris Kırsalı, Horasan-Fâris Kırsalı, Sicistan Bölgesi, Horasan Bölgesi, Maveraünnehir Bölgesi.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/11 Fall 2014

Belh Coğrafya Okulu'nun en parlak coğrafyacısı, Makdisî (Mukaddesî) olarak tanınan Şemseddin Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Ebû Bekir el-Bennâ eş-Şâmî el-Beşşârî'dir (ölümü X. yüzyılın sonları). Makdisî (Şekil 6), İslâm memleketlerinin en uzak köşelerine seyahatler yapmış ve "Ahsenü't-tekasîm fî ma'rifeti'l-ekalîm" adındaki coğrafi eseri yazmıştır. Çok seyahat eden Makdisî, önceki Belh coğrafyacılarının aksine, yazdıklarının tümünü kendi deneyimlerine (Sicilya, İspanya, Kuzey ve Kuzeydoğu Afrika seyahatlerinde olduğu gibi) dayandırmıştır (Holt-Jensen 1999'a göre Özgüç ve Tümertekin, 2000: 45). Nitekim 985 yılında tamamladığı eserine 997 yılına kadar eklemelerde bulunmuştur. Belh Coğrafya Okulu'nun parlak araştırmacısı Makdisî, Arabist Alois Sprenger tarafından "yaşamış en büyük coğrafyacı" olarak nitelenmiştir. Ayrıca Sprenger, Makdisî için "O denli çok seyahat eden ve keskin gözlemlerde bulunan, aynı zamanda topladığı malzemeyi o denli planlı işleyen bir kimse belki de hiç var olmamıştır" diyerek bu görüşünü desteklemiştir (Sezgin, 2008: 3). Makdisî, her insan ve özellikle dinî bilimlerle uğraşanların İslâm ülkelerinden haberdar olmaları için coğrafyanın gerekli olduğuna inanmış ve fıkıh öğreniminde dahi coğrafya bilmenin şart olduğunu ifade etmiştir. Kitabında İslâm ülkelerini 14 iklime (6 Arap ve 8 Acem = Arap dışı) ayırmış ve iklimlerin coğrafi özellikleri yanında o iklimlerde yaşayan insanların sosyo-ekonomik-kültürel özellikleri hakkında da bilgiler vermiştir. Ayrıca İslâm ülkelerini Yedi İklim anlayışı çerçevesinde ayrı bir başlık analiz etmiştir. Makdisî kelime ve deyimlere özel anlamlar yükleyerek Arapça'da ilk kez bir coğrafya terminolojisi hazırlamıştır. Mukaddesî, Belh okulunun benimsediği geometrik çizimli haritaların anlaşılamadığını belirterek, İslâm ülkelerinin gerçek şekillerinin gösterildiği ve okuyucularca daha kolay kavranabileceğine inandığı genel bir ülke haritası (Şekil 8) çizmeye çalışmıştır (Bevens, 1988: 25-27; Ahmed, 1997: 53; Gümüşçü, 1999: 334-335; Ağarı, 2006: 212-213). Makdisî'nin, eserlerindeki açıklayıcı ve yaşama iç içe sunum tarzı, yeni ve kapsamlı bir evrensel beşeri coğrafyanın temeli olarak kabul edilmektedir. Nitekim O'nun özenli ve ayrıntılı betimlemesi yüzyılları aşarak sayısız kent ve bölge coğrafyası kitaplarında geçerliliğini koruyabilmiştir (Sezgin, 2008: 4).

Şekil 8. Makdisî'nin Ahsenü't-tekasîm adlı eserindeki dünya haritası (Ahmed, 1997: 53).

3. Sonuç

Tarihin erken devirlerinden XIII. yüzyılın ilk çeyreğine kadar önemli bir kültür ve medeniyet merkezi olan Belh, coğrafi konumu nedeniyle birçok devlet ve hanedanlıklar tarafından

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/11 Fall 2014

işgal edilmiş ve bu nedenle çok yönlü tahribata uğramıştır. 1221 yılında Cengiz Han'ın saldırısından sonra yüz yıl kadar belini doğrultamayan şehir, daha sonraları çeşitli hanedanlar tarafından imar edilmeye çalışılmışsa da hiçbir zaman eski parlak ve güzel günlerine kavuşamamıştır (Öztürk, 2001: 132). Nitekim eski Belh'ten ve Belh Coğrafya Okulu'ndan günümüze bazı kalıntılar dışında herhangi bir şey ulaşamamıştır. Şehrin yakınlarında inşa edilen Mezar-ı Şerif onun bu tarihi birikimini ifade etmekten oldukça uzaktır (Mahdi, 2011: 1).

İskenderiye, Harran ve Bağdat coğrafya okullarının misyonunu X. asırda devam ettiren Belh Coğrafya Okulu, Endülüs Coğrafya Okulu'yla eşzamanlı olarak İslam Bilim Dünyası'nın altın çağına önemli katkılarda bulunmuştur. Bölgesel coğrafya anlayışına sahip olan ve İslam ülkelerini (Yedi İklim anlayışından farklı olarak) iklim bölgelerine ayıran Belh ekolü, beşeri coğrafyaya da yeni bir yön vermiş, evrensel beşeri coğrafya anlayışının temellerini atmıştır. Avrupalıların Endülüs ve Belh coğrafya okulları aracılığıyla Müslümanlardan edindiği coğrafi birikim, kıta Avrupası'nın gelişmesinde ve Coğrafi Keşiflerin gerçekleşmesinde dolaylı olarak etkili olmuştur. Nitekim Venedik Okulu kartograflarının hazırladığı haritalar, Belh Coğrafya Okulu'nun etkisini açık bir şekilde yansıtmaktadır (Billion, 2013: 37). Böylesi önemli özelliklere sahip bir okulun akademik camiada, özellikle coğrafyacılar arasında yeniden hatırlanması ve bu okulun deneyimlerinden yararlanarak geleceğe ışık tutacak çalışmalar yapılması temennimizdir.

KAYNAKÇA

- AĞARI, M., (2006). "İslam Coğrafyacılarında Yedi İklim Anlayışı", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 47 (2), 195-214.
- AĞARI, M., (2007). "Irak ve Belh Coğrafya Ekolleri ve İlk Temsilcileri: İbn Hurdazbih, Ya'kubî ve İstahrî", Atatürk Üniversitesi, *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 34, 169-191.
- AHMED, S. M., (1997). "Coğrafya", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, VIII, 51, İstanbul.
- ATALAY, İ. vd., (1991). *Coğrafya Öğretimi*, Anadolu Üniversitesi Açık Öğretim Fakültesi Yayınları, No:175, Eskişehir.
- BEVENS, W.B., (1988). *AI-Yaman and the Hadramawt: Translations from medieval Arabic geographers and analysis*, Unpublished Doctoral Dissertation, The Faculty Department Of Oriental Studies, The University of Arizona, USA.
- BİLGİN, T., (2006). *Genel Kartografya I*, Filiz Kitabevi, İstanbul.
- BILLION, P., (2013). "How Did Medieval Cartographers Work? New insights through a systematic analysis of the visual language of medieval portolan charts up to 1439", *CFC (Comite Francais de Cartographie)*, 216, 33-45.
- EKİNCİ, A., (2006). "Harran ve Harran Okulunu Etkileyen Siyasi, Dinî, Coğrafi ve İlmî Unsurlar", *I. Uluslararası Katılımlı Bilim, Din ve Felsefe Tarihinde Harran Okulu Sempozyumu (Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Şanlıurfa, 28-30 Nisan 2006) Bildiriler Kitabı II. Cilt*, 9-22.
- GÜMÜŞÇÜ, O., (1999). "Osmanlılarda Coğrafya Biliminin Doğuşu ve Gelişimi", *Osmanlı-Bilim, Yeni Türkiye Yayınları*, 334-343.
- KAYA, U., (2006). *Ebû Zeyd el-Belhî'nin Ahlâk Felsefesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/11 Fall 2014

- MAHDİ, M.Y. (2011). “Türk-İslam Kültür Merkezlerinden Biri Olarak Belh Şehri”, *İSTEM: İslâm San‘at, Tarih, Edebiyat ve Mûsikîsi Dergisi*, 18, 219-241.
- MARULCU, H.T., (2002). *Mu‘tezile Ekolünün Tanrı-Alem-İnsan Görüşlerinin Oluşumunda İlkçağ Felsefesinin Etkileri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.
- ÖZGEN, N., (2010). “Bilim Olarak Coğrafya ve Evrimsel Paradigmaları”, *EÜ Coğrafya Dergisi*, 19 (2), 1-25.
- ÖZGÜÇ, N., ve TUMERTEKİN, E., (2000). *Coğrafya: Geçmiş, Kavramlar. Coğrafyacılar*, Çantay Kitabevi, İstanbul.
- ÖZTÜRK, M., (2001). *Anadolu Erenlerinin Kaynağı Horasan*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- SEZGİN, F., (2008). *İslam‘da Bilim ve Teknik, Cilt III*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları, İstanbul.
- SIDDIQI, A.H., (1995). “Muslim Geographic Thought and the Influence of Greek Philosophy”, *GeoJournal* 37 (1), 9-15.
- TIBBETS, G.R., (2008). “Balkhī School of Arab Geographers”, *Encyclopaedia of the History of Science, Technology, and Medicine in Non-Western Cultures*, 389-390, Springer, Netherlands.
- VAROL, M.B., (2009). “Endülüs'te Coğrafya ve Coğrafyacılar”, *İSTEM: İslâm San‘at, Tarih, Edebiyat ve Mûsikîsi Dergisi*, 14, 61-77.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/11 Fall 2014

